

Mýtus, cesty, poušť: zrod staroegyptské civilizace

MIROSLAV BÁRTA

Staří Egypťané, tak jak je známe z dochovaných pramenů ze 4. tisíciletí př. Kr. a dob následujících, si byli vědomi všech předností, které jim poskytovalo úrodné, byť zároveň nevypočitatelné nilské údolí. To pojmenovali *ta kemet*, v překladu „černá země“, zřejmě kvůli úrodnému nilskému bahnu, které s sebou Nil každoročně přinášel a ukládal na březích koryta. Naproti tomu poušť nazývali *ta dešeret*, „červená země“, a považovali ji za oblast smrti, zlých sil a nicoty (*obr. 1*). Její personifikací byl bůh Sutech. Důvod, proč si za symbol pouště vybrali červenou barvu, není zcela jasný, ale pravděpodobně souvisel s probarvením pouštního povrchu. Dodnes je možné nalézt velké oblasti pouště, které jsou minerály železa zbarveny do červena. Jedná se například o oblast oáz Chárgy a Dáchly nebo Gilf Kebíru, kde se dokonce i jedno z hlavních údolí (wádí) jmenuje Wádí Hamra, Červené údolí. Konkrétně Západní poušť pak byla považována za sídlo duchů a směr, kam se odebírají mrtví a kde se nalézá onen svět. Může to souviset s pozorováním běhu slunce, které zapadá na západě, stejně tak je ale možné, že zde svou roli sehrál původ Egypťanů a poloha oblasti, kterou museli kdysi z klimatických důvodů opustit a vydat se na východ, do nilského údolí.

Vysychání Sahary a postupné osidlování údolí Nilu

Naše výzkumy v egyptské Západní poušti do jisté míry dokreslují proces, jímž etapovitě probíhalo postupné osidlování údolí Nilu v prostoru, který později obsadila staroegyptská civilizace. Současné nálezy dokazují, že „formační období“, tedy období, které předcházelo vytvoření pravěkých kultur na území Egypta (Bárta 2008a, 14–49) trvalo takřka 15 000 let (Vermeersch 2002, 35–38). Obecně lze holocenní vývoj na území dnešního Egypta rozdělit do dvou hlavních etap. První etapu představuje vlhčí úsek trvající v rozmezí let 8000–5500 př. Kr. V tomto období se vyskytovaly, byť omezeně, dešťové srážky, jejich celoroční úhrn však již nepřesahoval

150–200 mm. Měření německé expedice univerzity v Kolíně nad Rýnem v Gilf Kebíru naznačují, že v časovém rozmezí 8800–4200 př. Kr. zde panovalo vlhčí klima s řídkými, ale intenzivními dešťovými srážkami (Gehlen, Kindermann, Linstädter, Riemer 2002; ACACIA projekt).

Od doby kolem 5500 př. Kr. jsme pak svědky procesu desertifikace doprovázeného úbytkem srážek, zánikem plají a masivním stěhováním populací původně využívajících oblast egyptské Východní a především Západní pouště do nilského údolí a postupné geneze staroegyptské civilizace (*obr. 2*).

Podle Kuhlmana (Kuhlmann 2002, 153) nastalo největší období rozvoje neolitické aktivity v době přibližně od 4000 př. Kr. (s odchylkou tím či oním směrem o 420 let) do 3000 př. Kr. Bylo to způsobeno tím, že klima se v této době zhoršovalo od západu k východu a od jihu k severu, takže například v Gilf Kebíru panovaly „vlhčí“ poměry než v Abú Ballásu ležícím severovýchodně. Tato fáze odpovídá etapě 7 znamenající částečný návrat lidí do oblasti dnešní Západní pouště (viz níže).

Hlavní etapy vývoje klimatu v době holocénu až do vzniku staroegyptského státu na sklonku 4. tisíciletí př. Kr. lze podrobně členit a charakterizovat takto:

1. etapa, pozdně paleolitické osídlení (19–11 000 př. Kr.)

Nálezy spadající to tohoto časového rámce pocházejí z Horního Egypta, nejvýznamnější a nejlépe dokumentovaný soubor nálezů pochází z lokality Wádí Kubáníja (Close 1989). Toto wádí představuje jedno z několika velkých údolí klesajících ze Západní pouště k Nilu, které bylo do značné míry zaplněno dunami. Právě na nich se koncentrovalo pravěké osídlení. Místní lovci a sběrači byli do blízkosti Nilu přitahováni zejména možnostmi lovu ryb, jak dokazují desítky tisíc kostí sumců nalézáných na této lokalitě. Sumci byli chytáni v době nilské záplavy od července do září.

2. etapa, období „divokého Nilu“ (11–10 000 př. Kr.)

Z tohoto období pocházejí četné lokality v Horním Egyptě, obvykle jsou umístěny poblíž nejvýše doložené záplavové linie tehdejšího Nilu. Nálezy dokazují, že se jednalo o sezónní lovce ryb a sběrače rostlin a plodů vyskytujících se v okolí těchto lokalit. Svým způsobem tak jde o pokračování strategie exploatace Nilu popsané v první etapě.

3. etapa, období úbytku populace (10–8500 př. Kr.)

Z tohoto období neexistují prakticky žádné doklady osídlení nilského údolí na území Egypta. Jako hlavní důvod je možné předpokládat nevyčísitelné nilské záplavy, které značně omezovaly možnosti lovu a sběru

■ Obr. 1.: „Červená země“ v Chárze (M. Bárta).

v prostředí údolí. Populace využívající životního prostředí Nilu se zřejmě stáhly na jih. Z oblasti dnešního Súdánu je například známo pohřebiště Gabal Sahaba, které dokazuje, že boj o potravu a životní prostor byl nemilosrdný. Na tomto pohřebišti zdokumentoval F. Wendorf celkem 59 pohřbů mužů, žen a dětí. Přibližně 40 procent jedinců mělo vážná zranění způsobená kamennými hroty zbraní. Dětské pohřby se vyznačovaly smrtelnými ranami v oblasti krku a hlavy, děti tedy byly nejspíše usmrceny. Některé skelety vykazují opakovaná (tedy i zhojená) zranění zbraněmi a v některých případech dosáhl počet ran na těle až dvaceti (Wendorf 1968).

4. etapa, počáteční osídlení pouště (8500–6500 př. Kr.)

Tato fáze se vyznačuje poměrně frekventovaným osídlením v prostorech plají na celé ploše egyptské pouště. Pokračuje tak doba, během níž se lovci a sběrači vyhýbali nilskému údolí. Pro toto období existuje také nespočet

■ Obr. 2.: Oblast šestého nilského kataraktu, Sabaloky, v dnešním Súdánu, kde je nilské koryto nezměněné od starověku, stejně jako uloženiny černých nilských náplav dosahující několika metrů (M. Bárta).

lokalit na okrajích plají v oblasti bahříjské prolákliny a pozdější oázy El-Héz (viz kapitola J. Svobody).

5. etapa, Elkabien (6500–5500 př. Kr.)

Od doby 6500 př. Kr. opět narůstá evidence sezónního osídlení na okrajích nilského údolí v Horním Egyptě. Typickým sezónním sídlištěm je eponymní lokalita El-Káb (obr. 3). Sídliště vzniklo na břehu zanikajícího nilského ramene a bylo využíváno opakovaně. Podle nálezů je možné elkábskou populaci charakterizovat jako lovce a sběrače migrující ve východozápadním směru a využívající zimní období po nilské záplavě v údolí Nilu pro lov ryb, a to i na vlastní řece: tyto lovci tedy již uměli stavět a využívat plavidla. V době léta docházelo k migraci těchto lidí do vyšších poloh Východní i Západní pouště, kde panovalo příhodné vlhké klima (Vermeersch 1978).

6. etapa, fáze velmi omezeného osídlení (5500–4900 př. Kr.)

Jedná se o období, během něhož lidské aktivity v nilském údolí takřka nezanechaly stopy a nejsou nijak dobře doložené ani v poušti. Jedná se o dobu klimatického zhoršení a konec vlhkého období doloženého v Nabta Plaji (Wendorf et al. 2001 a kapitola L. Sukové).

■ Obr. 3.: Oblast dnešního El-Kábu v Horním (jižním) Egyptě, kde se usazovaly jedny z prvních populací adaptující se na ekologické poměry nilského údolí (M. Bárta).

7. etapa, znovuosídlení pouště (4900–4100 př. Kr.)

V tomto období opět narůstají doklady pro populace žijící v Západní i Východní poušti. Nejsilněji je tato etapa v údolí Nilu zastoupena na plátech Kárúnského jezera v oblasti Fajjúmské oázy. Jedná se o první neolitiky, kteří se živili zemědělstvím (doložen je šestiřadý ječmen, pšenice a len) a chovali dobytek (ovce a kozy, dobytek a prasata). Z jejich osídlení jsou známy četné zásobnicové jámy pro skladování obilí.

Zcela jinak vypadá situace v Horním Egyptě, kde jsou známy teritoriálně a rozsahem omezené kultury tarifien v oblasti eponymní lokality El-Táریف a v oblasti Armantu severně od Luxoru. Tarifien již charakterizuje keramika a časově předchází badárské kultuře (Bárta 2008a).

8. etapa, počátky zemědělství v Dolním Egyptě (4100–3300 př. Kr.)

9. etapa, počátky zemědělství v Horním Egyptě (od 3500 př. Kr. dále)

Osmá a devátá etapa představují již období, ve kterých žili na území nilského údolí plnohodnotní neolitici. Vermeersch tyto fáze datuje poměrně pozdě, většina badatelů se však kloní k názoru, že neolit je v údolí Nilu

■ Obr. 4.: Staroegyptský alam jako navigační bod na místě zvaném Umm Alamát (Matka alamátů), které bylo jednou ze stanic na cestě Abú Ballás do Gilf Kebíru (M. Bárta).

doložitelný nejpозději od konce 6. tisíciletí př. Kr. (Hoffmann 1979; česky přehled u Bárta 2008a).

Staroegyptské cesty zpět do pravlasti

Jak naznačuje předchozí část, zrod staroegyptské civilizace byl pevně spjat s proměnami staroegyptské pouště a *de facto* důsledkem zhoršujících se klimatických poměrů na východní Sahaře. Staří Egypťané sídlili v údolí však evidentně nikdy neztratili kontakt s oblastmi, ze kterých vzešli. Dnes nás ohromují vzdálenosti, které byli schopni překonávat, aby dospěli do Gilf Kebíru nebo Gabal Uwejnátu (jak naznačuje zcela nový objev: Clayton, De Trafford, Borda 2008) a snad dále do nitra Afriky. Důvody pro udržování těchto karavanních cest a organizování karavan byly přitom poměrně jednoduché: nešlo o touhu poznávat neznámé či již zapomenuté končiny, ale o prosazování mocenských a ekonomických zájmů Egypta v obdobích, kdy byl ekonomicky silný. Získávání prestižního zboží patřilo nedílně k součásti procesu budování elit staroegyptského státu (Bárta 2008a) a obchod s regiony mimo údolí Nilu hrál v tomto směru zásadní roli. Součástí tohoto obchodu byl i obchod mířící do Západní pouště (zahrnující oázy Chárga, Dáchla, Faráfra, Bahríja a Fajjúm), tranzitní cesty vedoucí do Núbie, ale i cesty mířící dále na jihozápad směrem ke Gilf Kebíru (pro základní přehled viz Kuhlmann 2002) (obr. 4).

■ Obr. 5.: Starověká oslí cesta vedoucí do Gilf Kebíru (M. Bárta).

Bádání o cestách v egyptské Západní poušti je lemováno několika milníky. V roce 1918 J. Ball objevil lokalitu, kterou nazval Abú Ballás (v překladu z arabštiny „Otec zásobnic“) podle velkých keramických amfor, které tu ležely v počtu mnoha desítek kusů. Jednalo se o místo, které se nacházelo přibližně na půl cesty mezi Gilf Kebírem a Dáchlou. Již tento raný objev naznačil, že Egypťané byli schopni proniknout hluboko do dnešní Západní pouště. Později, v 80. a 90. letech 20. století a v prvních letech 21. století, německý pouštní badatel Carlo Bergmann objevil a zmapoval několik desítek stanic/zastávek, které sloužily jako odpočinková místa staroegyptským expedicím (Bergmann 2002 a jeho web www.carlo-bergmann.de). Nashromážděná evidence záhy vedla německého badatele Rudolfa Kupera k závěru, že tato linie karavanních stanic spojovala Dáchlu s Gilf Kebírem a odtud vedla dále na západ do Kufry a na jihozápad do Gabal Uwejnátu (Kuper 2003). Tento předpoklad se podařilo potvrdit i naší expedici z roku 2008, kdy jsme na několika místech na náhorní plošině Gilf objevili stopy oslích karavanních stezek vedoucích dále k západu směrem ke Kufře (obr. 5). Osel byl výlučným karavanním

■ Obr. 6.: Staroegyptský střep s hieroglyfickým písmenem „h“ z jedné stanice na cestě Abú Ballás (M. Bárta).

zvířetem až do doby, kdy byl domestikován velbloud, v průběhu 1. tisíciletí př. Kr. (Osborn, Osbornová 1998)

Cesta Abú Ballás byla vybudována Egypťany na sklonku Staré říše jako důležitá spojnice mezi Egyptem a kermskou říší v Súdánu. Za tímto účelem Egypťané založili síť „napájecích“ stanic, kde deponovali speciálně v Dáchle vyrobené keramické nádoby, které byly 50–60 cm vysoké a měly objem kolem 30 litrů. Tyto nádoby byly ponechány na místě a doplňovány, neustálá přeprava by byla vzhledem k jejich váze a velikosti krajně nepraktická – nádoby samy o sobě váží kolem 15 kg a po naplnění vodou až 45 kg. Velké depoty těchto nádob byly objeveny nejen v Abú Ballásu, ale i v Muhatta Jakúb, asi 80 km severovýchodně. Vzdálenost dvou sousedních velkých stanic odpovídá fyzickým schopnostem osla, který je schopen jít plně naložený (až 60 kg) dva dny (tempem 40 km za den) nebo tři dny (25–30 km za den) bez toho, aby byl napojen. Na této lokalitě byly objeveny i velké mísy na zadělávání chleba, což naznačuje, že na cestě existovaly stanice dvojí kategorie – hlavní, sloužící k doplnění zásob a odpočinku, a vedlejší, sloužící pouze k jednoduchému přenocování. Vzdálenost Dáchla – Gilf Kebír, která činí přes 300 km, mohla expedice 50–100 oslů absolvovat během 14 dnů (obr. 6).

Podobný systém „údržby“ pouštních cest je ostatně znám i z Hérodota líčení týkajícího se Egypta v době po jeho dobytí perským králem Kambýsem, který takto udržoval dostatek vody na stanicích podél pouštní cesty spojující Egypt s jeho říší:

...Povinností každého představeného obce je sebrat všechny džbány ve svém městě a odvézt je do Memfidy. Obyvatelé Memfidy mají za úkol džbány

naplnit vodou a dopravit je do syrské pouště. Tím způsobem se nové džbány, v Egyptě vyprázdňené, dostávají ke starým do Sýrie. Takovým způsobem vybavili vstupní cestu do Egypta Peršané, zaopatřivše ji popsaným způsobem dostatkem vody, a to hned jak Egypta dobyli. (Šonka 1972, 169)

Staří Egypťané věděli velmi dobře, že na mnoha místech Západní pouště se vyskytují i cenné přírodní zdroje, které mohou být velmi užitečné. Jako klasický příklad lze jmenovat Wádí Natrún, malou oázu, která je dnes slavná zejména jako centrum raně křesťanského hnutí a sídlo několika nejvýznamnějších klášterů koptské církve v zemi. Ve starověku zde však Egypťané těžili především natron (natriumkarbonát), který byl používán již od Staré říše k mumifikaci a v omezené míře též k produkci tzv. egyptské fajánse.

Z doby 3. tisíciletí př. Kr. je známo několik lokalit v hloubi egyptské Západní pouště, které byly ekonomicky využívány. Mezi nejstarší patří Toška poblíž Asuánu, kde byly již ve 30. letech 20. století objeveny dioritové lomy na těžbu suroviny oblíbené při výrobě kamenných nádob, a to již v pozdně predynastickém a raně dynastickém období (Engelbach 1933 a Rowe 1938). Později bylo místo znovuobjeveno egyptskými panovníky 4. dynastie Chufuem a Radžedefem a nazváno *ḥ3mt Hwfw* „Chufuovo místo lovu ptáků“. Název může znít na první pohled nesmyslně, skutečností však je, že se lokalita nachází na trase sezónních migračních tras ptáků, kteří když jsou vyčerpaní, tak právě v této oblasti přistávají a stávají se velmi snadnou kořistí případných lovců. V Gilf Kebíru se vyčerpaní ptáci nechají chytit do dlaně, i když za normálních okolností by vám nedovolili se ani přiblížit. Cesta do Tošky (dnes je lokalita známa jako Gabal el-‘Asr) vedla od Nilu v okolí Asuánu, jak dokládají i četné nálezy keramiky z doby Střední říše.

Stejní panovníci (Chufu a Radžedef) jsou doloženi skalními nápisy i z tzv. Vodní hory nacházející se asi 60 km jihozápadně od Dáchly, kterou objevil teprve nedávno Carlo Bergmann (*obr. 7*). Lokalita je významná i pro egyptology, protože odtud pocházejí doklady 25. a 27. roku vlády panovníka Chufua, které prodlužují doposud známou délku jeho vlády na 27 let. Jedná se o terasu asi deset metrů nad patou hory, umístěnou podél jejího východního průčelí. Tato terasa je zevně ohrazena asi 1,2 m vysokou zídka z nasucho kladených kamenů. Prostor je obdobným způsobem příčně přepažen tak, že jižní část terasy je 18 a severní 23 m dlouhá. Z doby 4. dynastie zaujme zejména znak pro „vodní horu“ připomínající fénický obětní oltář s rohovitými výčnělky vzhůru ve všech čtyřech rozích horní desky a vyplněný několika vlnkami, které jsou znakem pro vodu (*obr. 8*). Dále se zde vyskytuje ojedinělá postava staroegyptského panovníka vyvedená červenou hlinkou. Panovník má na sobě hornoegyptskou korunu

s rohy a v pravé vztyčené ruce třímá bojovou palici. Jedná se o typickou staroegyptskou ikonografii, která měla vyjádřit panovníkův vlastnický nárok na toto území za hranicemi egyptské říše. Pozoruhodná je rytina vlevo od této malby, která ji neumělým způsobem napodobuje – jedná se o výtvarný projev místních kočovníků?

Nejvýznamnější nápis na lokalitě pochází z „roku po 13. sčítání dobytka a malého dobytka Dolního a Horního Egypta Hor Medžedua, obdarovaného věčným životem“. Nápis zřejmě nechali vyhotovit dva z jeho úředníků, Iimeri a Bebi, s týmž titulem: „představený rekrutů“. „Přišli se dvěma jednotkami rekrutů, kteří jim byli přiděleni, aby získali prášek z pigmentu (této) pouštní oblasti. Vzali pytle, ve kterých měla být dodávka uskutečněna, byly (pytle) dobré kvality.“ Z tohoto nápisu s Horovým jménem panovníka Chufua a dalších několika přípisků vyplývá, že v tomto období (přibližně o 300 let dříve než je známé osídlení a pohřebiště 6. dynastie v Ajn Asílu, resp. v Balátu) Egypťané směřovali k Vodní hoře, aby zde těžili červený pigment. Ten byl rozdrcen na prášek, naložen do pytlů a transportován do údolí přes Dáchlu, buď přímo na východ do nilského údolí, nebo severním směrem přes Faráfru, Bahríju a Fajjúm do oblasti

■ Obr. 7.: Vodní hora, kam již ve Staré říši putovaly expedice slavných panovníků 4. dynastie (M. Bárta).

■ Obr. 8.: Vodní Hora, znak studny s Radzedefovým jménem (M. Bárta).

Memfidy. Pro aktivity panovníků 4. dynastie v oázách neexistuje jediný doklad, a tak se zdá, že oázy v tomto období ještě Egypťany příliš využívány nebyly. K tomu došlo zčásti až v 6. dynastii. Tento závěr podporuje i termín *w h3st/smjt* „pouštní oblast“ použitý v nápise, jenž naznačuje, že slovo *w h3t* „oáza“ v této době ještě rovněž nebylo používáno.

Panovníci 4. dynastie, a především Chufu, činí na základě současných nálezů dojem, že Západní poušť je zajímavá zejména pro své velmi omezené nerostné bohatství. To do jisté míry potvrzují i bazaltové lomy na okraji Fajjúmské oázy ve Wídán Fárés. Zde Chufu neváhal vybudovat nejen zhruba 11 km dlouhou dlážděnou cestu, po které se tahaly kamenné bloky k tehdejšímu břehu Kárúnského jezera, odkud byly dále dopravovány směrem k nilskému údolí, ale i relativně velké přechodné osídlení pro řemeslníky pracující v lomech, které sestávalo z celkem asi 160 kruhových obydlí (Harrell, Bown 1995). Za zmínku stojí i to, že se jedná o nejstarší známou dlážděnou cestu na světě.

Bohatýr z Asuánu

Skutečné „dobývání“ egyptské Západní pouště však můžeme klást až do doby 6. dynastie, ze které pochází nejvíc dokladů z 3. tisíciletí př. Kr. dokumentujících počínání starých Egypťanů v této pustině. Nejlépe tyto

■ Obr. 9.: Průčelí Harchufovy hrobky na pohřebišti Kubit el-Hawa v Asuánu. Jeho životopis líčí cesty do Západní pouště (M. Bárta).

aktivitu dokládá životopisný nápis velmože Harchufa, který sloužil panovníkům Merenreovi a Pepimu II. (pro detailní publikaci jeho hrobky QH 34n v Asuánu viz Edel 2008, 617ff., včetně nápisů) (obr. 9). Harchuf podnikl z pověření panovníka několik výprav do země *Jam*, každou s jiným cílem, všechny však vedly z nilského údolí do Nubie. Během první výpravy do země *Jam*, v doprovodu svého otce Iriho, měl za úkol tuto cestu „prozkoumat“, což zvládl v průběhu sedmi měsíců. Pokud jde o dovozené produkty z této oblasti, Harchuf pouze lakonicky uvádí, že přivezl zboží, které bylo výborné a jedinečné. Zmínce o jeho otci je možné rozumět tak, že Harchuf se od něj během cesty učil poznávat karavanní cesty a seznamoval se pod jeho vedením s různými faktory, které bylo pro úspěšné vykonání takové cesty třeba zvládnout. Harchufova druhá výprava vedla do Nubie pro slonovinu, přičemž putoval po „Slonovinové cestě“ *w3t 3bw*. Během cesty zpět, tentokrát již bez otce, prošel zeměmi *Sacevu* a *Ircetu*, přičemž se pyšní tím, že je „otevřel“, tj. zajistil bezpečný průchod své karavaně, což se mu bohatě vyplatilo při třetí cestě touto oblastí. To vše mu zabralo osm měsíců. Třetí Harchufova výprava vedla nejprve do oázy Dáchla a pak na jih do oblasti jižně od 3. kataraktu, zřejmě do centra tehdejší kermské kultury (obr. 10). Zde se také dozvídáme, že Harchuf panovníka *Jamu* nezastihl na jeho území, ale na výpravě proti

■ Obr. 10.: Osídlení v Kermě v dnešním Súdánu, cíl Harchufovy výpravy a centrum kermské říše vzniklé ve 3. tisíciletí př. Kr. (M. Bárta).

rebelujícím kmenům z *Vavatu*, *Sacevu* a *Ircetu*. Z této cesty také Harchuf přivezl panovníkovi kromě tradičních afrických komodit i trpaslíka, který mu udělal velkou radost a stal se, alespoň pro samotného vládce Egypta, hlavním výsledkem výpravy. Karavana 300 oslů dále přivezla kadidlo, ebenové dřevo, olej, vonné látky, levhartí kožešiny, sloní kly, vrhací dřeva a další nespecifikované produkty.

Harchufův životopis z jeho skalní hrobky v Asuánu je obšírnější a na tomto místě stojí za to z něj citovat pasáže, které se bezprostředně týkají jeho pouštních cest:

Nositel pečeti krále Dolního Egypta, jediný (přítel), kněz předčítatel, správce průvodců (výprav), ten, jenž přináší výnosy všech cizích zemí svému pánu, ten, jenž přináší dary králově ozdobě (tj. královně), správce všech území patřících k Hornímu Egyptu, ten, jenž šíří hrůzu Horovu v cizích zemích, ten, jenž činí to, co jeho pán chválí, nositel pečeti krále Dolního Egypta, jediný přítel, kněz předčítatel, správce průvodců (výprav), zaopatřený Ptah-sokarem, Harchuf, říká:

Veličenstvo Merenrea, mého pána, mě vyslalo společně s mým otcem, jediným přítelem a knězem předčítatelem Irim, do Jamu, abych prozkoumal cestu do této cizí země. Učinil jsem to v sedmi měsících a přivezl odtamtud krásné a vzácné dary všeho druhu, za což jsem byl nejvíce pochválen.

Jeho Veličenstvo mě podruhé vyslalo samotného. Vydal jsem se Slonovinou cestou a prošel Ircet s odbočkou do pouštních oblastí Tereresu a Ircetu během osmi měsíců. Vrátil jsem se a přivezl z této cizí země velké množství darů, jaké nikdy předtím nebyly do této země (tj. Egypta) přivezeny.

Prošel jsem oblast panství vládce Sacevu a Ircetu, poté co jsem tyto cizí země zpřístupnil. Zjistil jsem, že to nikdy neučinil žádný přítel (krále) a správce průvodců (výprav), kteří se kdy předtím vydali do Jamu.

Pak mě Jeho Veličenstvo vyslalo do Jamu potřetí. Vydal jsem se z cinevského nomu Cestou (vedoucí do) oázy (Dáchla). Zjistil jsem, že vládce Jamu se (mezitím) odebral do země Cemehu, aby pokořil Cemehu až k západnímu okraji nebe. Vydal jsem se tedy za ním do země Cemehu a uspokojil ho, takže pochválil všechny bohy za (egyptského) vládce.

(A vypravil jsem poselství s mužem z Jamu ve službách) průvodce (Hora), aby se Veličenstvo Merenrea, mého pána, dovědělo, (že jsem se odebral do země Cemehu podpořit) vládce Jamu.

Když jsem uspokojil tohoto vládce Jamu, (úspěšně jsem dosáhl místa, které je) jižně od Ircetu a severně od Sacevu. A setkal jsem se s vládcem koalice Ircetu, Sacevu a Vavatu, poté když jsem dorazil se třemi sty osly naloženými kadídlem, ebenovým dřevem, olejem, vonnými látkami, levhartími kožešinami, sloními kly, vrhacími dřevy a krásnými věcmi všeho druhu. A tehdy, když vládce Ircetu, Sacevu a Vavatu spatřil silný a početný oddíl z Jamu, s nímž jsem přišel do (jeho) rezidence, a ještě vojsko, s nímž jsem byl vyslán, tento vládce mě doprovodil, dal mi hovězí dobytek a kozy a provedl mě horskými cestami Ircetu, neboť znamenitější byla moje ostražitost než kteréhokoli přítele (krále) či představeného cizích vojáků, jenž byl kdy vyslán do Jamu.

Nyní, když jsem se jako oddaný služebník plavil na sever do rezidence, byl mi vyslán naproti (kníže), jediný přítel a správce Obou domů zásobování s loděmi naloženými datlovým vínem, koláči, chleby a pivem.

Kníže, nositel pečeti krále Dolního Egypta, jediný přítel, kněz předčítatel, strážce boží pečeti, tajemník příkazů, zaopatřený, Harchuf.

Pečeť samotného krále. Druhého roku, třetího měsíce doby záplavy, patnáctého dne.

Královský dekret (určený) jedinému příteli, knězi předčítateli, správci průvodců (výprav), Harchufovi.

Byla věnována pozornost obsahu tvého dopisu, který jsi napsal králi do paláce, aby se vědělo, že jsi bezpečně sestoupil (do nilského údolí) se svým

vojskem z Jamu. V tomto svém dopisu jsi sdělil, že jsi přivezl velké a krásné dary všeho druhu, které poskytla Hathora, Paní Jamu, duchu krále Horního a Dolního Egypta Neferkarea, žijícího navěky věků. (Dále) jsi v tomto svém dopisu uvedl, že jsi přivezl ze země obyvatel obzoru trpaslíka (předváděcího) boží tance, podobného tomu, kterého dovezl z Puntu již za časů Isesiho strážce boží pečeti Baverdžed. Řekl jsi Mému Veličenstvu, že ještě nikdo, kdo navštívil Jam, nepřivezl jemu podobného.

Jistě víš, jak konat to, co si přeje a chválí tvůj pán. Jistě trávíš dny i noci tím, že plníš to, co si tvůj pán přeje, chválí a poroučí. Jeho Veličenstvo ti zajistí mnoho vynikajících poct, které budou ku prospěchu ještě synovi tvého syna navěky, takže všichni lidé řeknou, až uslyší, co Mé Veličenstvo pro tebe učinilo: Což se kdy dostalo něčeho takového jako jedinému příteli Harchufovi, když sestoupil z Jamu za to, s jakou pečlivostí vykonal to, co si jeho pán přál, chválil a přikázal?

Pluj okamžitě po proudu řeky do sídelního města. Pospěš a přiveď s sebou tohoto trpaslíka ze země obyvatel obzoru živého, svěžítého a zdravého, aby (předváděl) boží tance, rozveseloval a potěšoval mysl krále Horního a Dolního Egypta Neferkarea, žijícího navěky. Až s tebou sestoupí do lodi, urči spolehlivé lidi, kteří s ním budou po obou jejích stranách. Dej pozor, aby nespadol do vody! Až bude v noci spát, urči spolehlivé lidi, kteří budou kolem něho spát v jeho kajutě. Přesvědč se desetkrát za noc. Mé Veličenstvo si přeje spatřit tohoto trpaslíka více než (všechny) dary země dolů a Puntu.

Jestliže dorazíš do sídelního města s tímto trpaslíkem, který bude živ, svěží a zdravý, Mé Veličenstvo pro tebe učiní více než to, co bylo vykonáno pro strážce boží pečeti Baverdžeda za časů Isesiho. Tak silně touží Mé Veličenstvo spatřit tohoto trpaslíka!

Byly vydány (příslušné) rozkazy správci nových měst, příteli (krále) a představenému kněží, aby osobně poručil zajistit (během cesty) zásobování ze všech skladů a všech chrámů bez výjimky.

Dáchla na sklonku Staré říše

Jak naznačuje i životopisný nápis velmože Harchufa, doba 6. dynastie byla obdobím, kdy došlo k relativně velkému rozvoji pouštních výprav, které měly za cíl získávání luxusního zboží. Právě tehdy došlo také k vybudování cesty Abú Ballás (Förster 2007). To mohlo souviset (jakkoliv paradoxně) s upadající kondicí staroegyptského státu. Z tohoto období máme překvapivě i relativně časté doklady staroegyptských vojenských výprav na Přední východ, jako by se upadající stát snažil navenek demonstrovat

■ Obr. 11.: Palác správců Dáchly z konce Staré říše v Ajn Asílu (M. Bárta).

svou zdánlivou sílu a pevnost. Může to připomínat i poněkud modernější tendence malých zemí o mnohem opulentnější prezentaci navenek ve srovnání s ekonomicky mnohem silnějšími státy.

Nejjasnější doklady o tomto vývoji na sklonku Staré říše pocházejí z Dáchly, kde se francouzské expedici podařilo objevit rozsáhlé pohřebiště místních guvernérů a jejich palác na lokalitách Balát (pohřebiště mastab) a Ajn Asíl (palác a osídlení) (Castel, Cherpion, Pantalacci 2001; Castel, Pantalacci 2005; Soukiassian 2002; Valloggia, Henein 1986; Valloggia 1998) (*obr. 11*).

Balát

Pohřebiště mastab staroegyptských velmožů a místodržících oázy z konce Staré říše (6. dynastie) a Prvního přechodného období bylo původně objeveno egyptskými archeology Ahmadem Fakhrym a Ahmadem Zajidem v roce 1970. Vzhledem k předčasné smrti Fakhryho roku 1973, stihli egyptští archeologové během dvou krátkých sezón prozkoumat pouze tři

■ Obr. 12.: Jedna z mastab na pohřebišti z konce Staré říše v Balátu (M. Bárta).

nadzemní části mastab. Od roku 1977 převzal výzkum lokality Francouzský archeologický ústav v Káhiře.

Postupně tak byly objeveny unikátní hrobky vysokých hodnostářů Staré říše. Nadzemní části těchto mastab byly postaveny z hliněných nepálených cihel a průčelí mastab, stejně jako stěny některých kaplí, byly zdobeny motivem nikování. Velmi cenné vápencové bloky byly využívány zejména na stavbu vchodů, kaplí a pohřebních komor. Před vchody do mastab stál obvykle pár obelisků (*obr. 12*).

Postupně byly objeveny hrobky místodržících oázy Imapepiho I. (Mastaba I), Chentiky I. (Mastaba III) a Dešerua (Mastaba I). Tito tři hodnostáři představovali tři generace jedné rodiny (děd, otec a syn), kteří se postupně vystřídali v úřadu místodržícího. To byl typický fenomén na konci Staré říše, kdy si mocné rodiny úředníků v hlavním městě i provinciích přisvojovaly výnosné úřady. Tento faktor se nakonec také stal jednou z příčin úpadku staroegyptské říše (Bárta 2008b). Další rodinu, která držela nejvýznamnější úřad v oáze, představuje Chentika (II.), jehož hrobka

zatím nebyla nalezena – jeho otec Dešeru a děd Idui úřad nevykonávali. Syn Chentiky II., Imapepi II. (Neferkareima), následoval ve funkci otce a byl pohřben v Mastabě II. Po něm následoval v úřadě Chentikaupepi (Mastaba IV) a Medunefer (Mastaba V). V případě těchto dvou posledních hodnostářů je jejich rodinný původ a vztah k ostatním hodnostářům nevyjasněn. V současné době se zdá, že rozmach těchto rodin nastal za Pepiho I. a pokračoval po několik generací.

Mastaba I

Majitelem hrobky byl Imapepi I. (Merireima) a jeho vnuk Dešeru. Tato dvojité mastaba vyniká především tím, že svou orientací od severozápadu k jihovýchodu nezapadá do řady mastab II–V dále na sever, které jsou orientovány přibližně východozápadním směrem. Při pohledu na topografii pohřebiště tak vzniká dojem, že důvodem k této zvláštní orientaci musela být existence stavby či komplexu staveb, které se zatím nepodařilo nalézt.

Mastaba sestávala z vlastního tělesa hrobky, k němuž se od východu přimykala otevřený kultovní dvůr. Jeho zadní stěna byla zdobena motivem nik. Pohřební komora Imapepiho I. byla původně zdobena malbami na omítce, z nichž většina byla značně poničena. Na sever od mastaby se nachází další otevřený dvůr, v němž bylo vybudováno několik pohřebních šachet. Jedna z nich vedla do pohřební komory dalšího správce oázy Idyho (Šachta 4). Pohřeb v rakvi obsahoval tělo muže, který zemřel ve věku 30–40 let a jeho identita byla potvrzena nálezem stély v nadzemní kapli hrobky (dnes je vystavena v muzeu v Chárze). Další šachty obsahovaly např. pohřeb zhruba osmiletého dítěte (Šachta 2) a nalezené zrcadlo zmiňuje kněžku bohyně Hathory Idut. Šachta 1 obsahovala další dvě měděná zrcadla zmiňující jiné dvě kněžky bohyně Hathory Igit a Idet a jeden pohřeb ženy ve věku asi 25–35 let. Konečně v kultovní kapli byl nalezen zlomek stély zmiňující manželku správce oázy jménem Ipepi.

Mastaba II

Nadzemní část hrobky patřící Imapepimu II. sestávala ze dvou otevřených dvorů a kultovního prostoru se třemi východozápadně orientovanými kaplemi. Podzemí hrobky, které se kromě pohřební komory skládalo i z několika skladištních prostor, původně obsahovalo dřevěné skříňky pokryté štukem, se jménem a tituly majitele hrobky, jež vedle titulu správce oázy zahrnovaly i titul představeného expedic a představeného kněžstva. V tomto období nebylo výjimečné, že správce oázy zastával zároveň i post nejvyššího místního kněze. V provinciích tak zhusta docházelo k pevnému spojení světské a duchovní autority.